СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ДЕТЕРМІНАНТ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

УДК 323.2

Гриценко Аліна Анатоліївна –
аспірантка центру зовнішньополітичних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень
ORCID: 0000-0003-1415-8098

У статті розглянуто суть феномену стратегічної культури та його важливість для формування державної політики національної безпеки. Аналіз наукової літератури уможливив сформулювати авторське визначення багатоаспектного терміна «стратегічна культура» та окреслити основні чинники, які впливають на формування національної стратегічної культури. Стратегічна культура при цьому визначається ядром стратегічного мислення, що є основою державного стратегічного планування, завдяки якому вибудовується цілісна політика національної безпеки.

Здійснено спробу з'ясувати основні характеристики стратегічної культури України, розглядаючи становлення й розвиток української ментальності у філогенезі. При цьому враховано ключові територіально-географічні, історичні, цивілізаційні фактори, які вплинули на еволюцію української національної ідентичності та державності. Висвітлено також основні проблеми й перешкоди для подальшої еволюції стратегічної культури України. Основний акцент робиться на тому, що відсутність монолітної стратегічної культури є однією з визначальних причин незбалансованої зовнішньої політики України, що, своєю чергою, створює суттєву загрозу для національної безпеки держави.

Значну увагу приділено аналізу ролі політичної еліти у формуванні й розвитку стратегічної культури як провідника останньої. Визначено загальні риси української владної еліти, а також її вплив на політичну та стратегічну культуру України.

Револуція Гідності та збройна агресія з боку Російської Федерації визначені каталізаторами формування цілісної стратегічної культури України, оскільки сприяли переформатуванню національної ідентичності та оновленню системи цінностей.

За результатами дослідження зроблено висновки, що акцентують увагу на необхідності розроблення українською політичною елітою стратегії розвитку стратегічної культури України з метою формування збалансованої та послідовної політики національної безпеки.

Ключові слова: стратегічна культура, національна безпека, політика національної безпеки, поведінка держави, національна ідентичність.

Alina Hrytsenko

STRATEGIC CULTURE AS A NATIONAL SECURITY POLICY DETERMINANT: UKRAINE'S STRATEGIC CULTURE KEY CHARACTERISTICS

The article addresses the essential meaning of the strategic culture as a phenomenon and its importance for national security policy-making. Academic literature analysis has allowed to offer author's definition of multidimensional «strategic culture» term and to give an outline of key factors to influence the national strategic culture development. Strategic culture thus is viewed as a nucleus of strategic thinking underlying the state strategic planning which enables integral national security policy-making.

The article provides with an attempt to elucidate the key characteristics of Ukraine's strategic culture, considering phylogenetic development of the Ukrainian mindset in view of the key territorial and geographic, historical, civilizational factors that influenced the evolution of the Ukrainian national identity and statehood. Apart from that, the article also highlights the challenges and hindrances for further development of Ukrainian strategic culture.

The emphasis is placed on the fact that the lack of monolithic strategic culture is one of the main reasons for unbalanced foreign policy of Ukraine, which in its turn poses a serious threat for state's national security.

Special attention is paid to the analysis of the political elite's role, as a national strategic culture carrier, in the processes of strategic culture forming and developing. The key features of the Ukrainian elite and their influence on political and strategic culture of Ukraine are defined.

Revolution of Dignity and Russian Federation's armed aggression against Ukraine are identified as catalysts of the integral strategic culture of Ukraine formation inasmuch as these events enhanced the processes of reformatting the national identity and renewing the system of values.

The outcomes of the research focuses attention on the need of developing by the Ukrainian political elite the strategy of Ukraine's strategic culture development in order to form a balanced and consistent national security policy.

Keywords: strategic culture, national security, national security policy, state behavior, national identity.

Формування стратегічної культури повинно бути невід'ємною частиною розвитку зрілої держави, оскільки стратегічна культура тісно пов'язана з такими фундаментальними завданнями держави, як безпека, оборона, збереження та захист суверенітету. Таким чином, стратегічна культура стає найважливішим детермінантом політики національної безпеки.

Під стратегічною культурою прийнято розуміти комплекс історично сформованих та успадкованих концепцій, спільних переконань, які утворюють колективну ідентичність народу, цінності, що визначають державні інтереси, та норми. Вони впливають на вибір державою засобів, за допомогою яких можна реалізувати національні цілі. Ці складники є основними факторами, які впливають на поведінку держави на світовій арені.

Таким чином, концепція стратегічної культури може надати докладне пояснення щодо поведін-

ки держави, включно й стилю державного управління і навіть методів розроблення національних стратегій.

Фактично стратегічна культура є складовою частиною національної безпеки й тим підґрунтям, на якому повинні базуватись основні стратегічні документи та плани у сфері національної безпеки. Стратегічна культура дає змогу уникнути безсистемності, непослідовності державної політики. Відсутність в Україні сформованої цілісної стратегічної культури є посутньою причиною слабкої та незбалансованої політики національної безпеки та її фундаментальної складової частини – зовнішньої політики, що, своєю чергою, створює суттєву загрозу для подальшого розвитку держави.

В українському науковому дискурсі концепція стратегічної культури не є поширеною. Втім деякі науковці (О. Литвиненко, О. Полтораков, В. Ганяк, В. Лавриненко) робили спроби запровадження

цієї концепції у вітчизняні безпекові дослідження. Слід також зазначити, що українські дослідники (А. Тюшка, О. Чебан) звертались до концепції стратегічної культури під час аналізу аспектів зовнішньої політики інших країн. Тим не менш, основні риси української стратегічної культури так і не було охарактеризовано.

Мета статті полягає в уточненні поняття «стратегічна культура», дослідженні основних чинників, які впливають на її формування, та визначенні характерних рис української стратегічної культури.

Історія концепту стратегічної культури умовно поділяється на три етапи. Вперше цей термін у 1977 р. вжив американський дослідник міжнародних відносин Джек Снайдер у доповіді «Радянська стратегічна культура: наслідки застосування ядерної доктрини», підготовленій для корпорації RAND. Він порівняв радянську та американську ядерні доктрини, вказавши, що радянські еліти мали особливий спосіб мислення та унікальний, відмінний від американського, підхід до розробки ключових складників доктрини. На формування такого підходу вплинули деякі географічні, історичні, інституційні та політичні чинники. Стратегічна культура, за Снайдером, визначалась як сукупність ідей, емоційних реакцій, а також патернів стандартної поведінки, носіями яких є члени національного стратегічного співтовариства [1, с. 13].

Ще один американський дослідник Колін Грей розглядав стратегічну культуру як один із факторів, що визначають політичний вибір і відповідну лінію поведінки, тобто цей учений вважав, що будь-яка дія перебуває під впливом певного культурного контексту. Посилаючись на Снайдера, Грей зазначає, що стратегічна культура впливає з геополітичних, історичних, економічних та інших унікальних факторів. У своїх працях він стверджує, що культура містить у собі перманентні ідеї, погляди, традиції, які є специфічними та характерними для певного співтовариства безпеки, що має неодмінно унікальний історичний досвід. Крім того, стратегічна культура (культури) може змінюватися з часом, проте повільно [2, с. 51–52].

Пізніше цю тезу заперечував американський політолог Джеффри Лентіс. Зокрема, він стверджував, що стратегічна культура може бути перереформована впродовж короткого терміну через драматичні за своїм характером потрясіння (революції, війни, економічні катастрофи) – «стратегічні шоки», у рамках яких відбувається дискредитація та руй-

нування сформованої системи цінностей, норм і вірувань [3, с. 10].

Аластар Джонстон у праці «Роздуми про стратегічну культуру» (1995 р.) запропонував реконцептуалізувати «стратегічну культуру», яку він визначив як цілісну систему символів, що створює стійкі та довготривалі «стратегічні переваги» у спосіб формування базових уявлень про роль та ефективність військової сили в міждержавних відносинах [4, с. 46].

Отже, стратегічна культура містить систему цінностей, з огляду на які приймаються рішення у сфері національної безпеки та зовнішньої політики, формуються погляди на світ, зовнішню політику, армію, війну, союзи, інші країни, нові та старі загрози.

На основі аналізу наукової літератури можна визначити чинники, які впливають на формування національної стратегічної культури:

- 1) *територіально-географічні*: геостратегічне розташування країни (розміри та конфігурація території, фізико-географічні особливості кордонів, розташування щодо основних міжнародних транспортних комунікацій, комплекс природних умов); наявність природних ресурсів та їх доступність;
- 2) *історичні* (наявність історичного досвіду участі у війнах (експансіоністських/національно-визвольних) та революціях);
- 3) *політично-інституційні* (форма політичного режиму, правління та державного устрою; ступінь ефективності політичної системи; характер партійної системи і наявність політичного плюралізму; місце країни в системі міжнародних відносин);
- 4) *воєнно-стратегічні* (рівень боєздатності та боєготовності збройних сил; рівень розвитку військово-промислового комплексу; ефективність системи підготовки військових кадрів);
- 5) *етнічні* (рівень гомогенності й національної консолідації країни; наявність і характер внутрішніх міжнаціональних конфліктів; основні типи національного самовизначення в багатонаціональній країні);
- 6) *релігійні/духовні* (основні релігії та конфесії, їх місце й роль у політичній системі країни; ступінь ідеологічної єдності нації, наявність «державної ідеї»; національно-психологічні особливості населення країни).

Ці чинники формують національну ідентичність та світогляд, що разом із традиціями, звичками, звичаями становлять набір інтересів та преференцій. Світогляд створює тип мислення, характерний, зокрема, для індивідуума й для народу загалом. Мислення на державному рівні виявляється в стратегічному мисленні, результатом якого є прийняття адекватного стратегічного рішення. Стратегічне мислення відображається в поведінці та впливає на формулювання національних інтересів, процеси прийняття рішень, постановки цілей і реагування на кризові ситуації. Тобто стратегічне мислення є основою системи державного стратегічного планування, завдяки якій держава вибудовує основні напрями політики національної безпеки. Іншими словами, певний тип мислення позначається на певній моделі поведінки, яка і є втіленням стратегічної культури.

Отже, **стратегічна культура** – це модель поведінки, яка базується на певному типі мислення, світогляді та традиціях, характерних для географічно окресленого співтовариства безпеки, притаманна політичному істеблшменту держави, відповідальному за визначення цілей національної безпеки, розробку стратегій їх досягнення та реалізацію цих стратегій.

Теоретично носіями стратегічної культури держави одночасно вважають народ та політичну еліту, яка також відіграє роль провідника, що транслює національну стратегічну культуру на світовій політичній арені. Втім, ураховуючи припущення американських теоретиків у галузі культурних та безпекових досліджень про те, що стратегічна культура еволюціонує, а також зважаючи на такі мегатенденції глобального розвитку, як-от: глобалізація, розмивання національних кордонів, ерозія суверенітету та універсалізація міграційних потоків, можна стверджувати, що основним носієм стратегічної культури є політична еліта країни. Саме еліта дотримується принципів спадкоємності й послідовності у сфері національної безпеки та відіграє роль хранителя національних політичних традицій.

Кожна держава виходить на міжнародну арену зі своїм багажем накопиченого історичного досвіду, переконаннями, культурними впливами географічних і ресурсних обмежень. Це впливає на її поведінку, створюючи, таким чином, підґрунтя для аналізу можливих дій правлячих еліт. Стратегічна культура зрештою стає найважливішим визначником політики національної безпеки.

Українська стратегічна культура формувалась під впливом усіх вищезазначених чинників.

Географічно Україна перебуває на перехресті цивілізацій. За класифікацією С. Гантінгтона, Україна є розколотою країною, адже територією України проходить історично зумовлений кордон між західнохристиянським (західноєвропейським) та східнохристиянським (православно-слов'янським) цивілізаційними масивами [5, с. 255]. У виступі під час круглого столу, що відбувся 1999 р. у Національному інституті стратегічних досліджень, Гантінгтон зазначав: «З точки зору цивілізаційного фактору, Україна займає унікальну позицію, є свого роду містком між західним та православним світом. З точки зору глобального розподілу сили, Україна також має унікальну позицію, яка полягає у забезпеченні рівноваги сил у Євразії» [6]. Отже, як вважає вчений, український світогляд базується на особливій системі цінностей, яка представляє собою синтез різних цивілізаційних моделей.

Спричиняють це два історичні фактори: 1) протягом століть Українська держава була розділена між протилежними центрами сили: католицькими Річчю Посполитою, а потім Австро-Угорщиною, православною Росією та мусульманською Османською імперією, що супроводжувалось політикою поступової інкорпорації, утисками, обмеженнями, спробами скасувати права й вольності українців (яскравим прикладом слугують Валуєвський циркуляр та Емський указ як заходи русифікації українців, зміст яких полягав у повному запереченні самобутності української культури); 2) авторитарно-комуністична спадщина Радянського Союзу у формі бюрократизму. Концентрація політичної влади, зосередженої в руках правлячого класу, робила важким діалог влади із суспільством та обмежувала рух політичних ініціатив, а система поліцейського репресивного контролю насправді зводила нанівець усі декларовані демократичні права і свободи. «Демократія – одна з найстаріших українських традицій, яка політично не утвердилася і не закріпилася в українській історії, оскільки російський імперський режим всіляко викоринював її начала» [7, с. 41].

Зважаючи на те, що більшу частину своєї історії, фактично починаючи з XI ст., з часів феодальної роздробленості, Україна не була єдиною цілісною державою з потужним централізованим управлінням та вираженим зовнішньополітичним курсом, можна констатувати факт відсутності в Україні суттєвого історичного досвіду у сфері державного управління. Україна до цього часу має серйозну

проблему з визначенням стратегічних цілей у галузі національної безпеки. Розташування між потужними центрами сили, які належали до різних цивілізацій, спричиняло перманентне балансування України між різного роду виборами в зовнішній політиці. Протягом 23 років незалежності (до 2014 р., коли курс на європейську інтеграцію було закріплено конституційно) це виявлялось у «багатовекторній політиці» та «політиці балансування». Позаблоковий статус України також розглядався експертами як такий, що шкодить національним інтересам.

Через історичну залежність від інших країн, геополітичне розташування і перебування в орбіті інтересів Заходу та Сходу Україна, на переконання О. Донченко та Ю. Романенка, є маргіналом [8, с. 214–215]. Маргінальність, на думку дослідників, має низку специфічних проявів: по-перше, послаблення інтегрованості нації, персоналістичний тип національної психоідентифікації; по-друге, поліцентричність поведінки, наявність інтелектуальної та мотиваційної амбівалентності, соціокультурний еklektизм. Ці риси справляють негативний вплив на характер української державності, оскільки, якщо поневолена нація стає об'єктом тривалого політичного панування кількох держав або певна її територія потрапляє під іноземний вплив, то різні частини одного етносу виробляють особливі риси ментальності [9, с. 140]. Це, у свою чергу, стає серйозною перешкодою у побудові соборної держави. Маргінальність українців заснована на індивідуалізмі та егоїзмі. Відповідно, індивідуалізм українців характеризується як неактивний, інтровертивний, наслідками чого є корупція управлінського апарату, рішення якого мають відбитки кланових та групових інтересів і, врешті-решт, призводять до делегітимації. О. Кульчицький зазначає, що любов до рідного краю стримувала українців від колонізації нових земель, що в підсумку зумовило нездатність до творення далекосяжних планів у зовнішній політиці та слугувало експансії інших держав [10, с. 711–713].

Узагальнюючи основні риси української національної ментальності, можна апелювати до О. Киричука, який виокремив чотири системотворчі ознаки ментальності українського народу: 1) інтроверсивність у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в зосередженості особи на проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу; 2) кордоцентричність, що проявляється в сентименталізмі, емпатії, любові до природи, у фольклорі, естетизмі народного жит-

тя; 3) анархічний індивідуалізм, що виявляється в різних формах – від партикулярного прагнення до особистої свободи, без належного прагнення до державності, коли бракує чітких цілей та організованості; 4) перевага емоційного, почуттєвого над волею та інтелектом [11, с. 187–191].

Революцію Гідності та збройну агресію з боку Російської Федерації можна назвати тими стратегічними «травматичним шоками», які є поштовхами до змін, у випадку України – спонуканням до формування стратегічної культури. Як зазначає А. Киридон, Революція Гідності стала потужним імпульсом змін у новітній історії України, зокрема: а) у внутрішньополітичному відношенні вона внесла істотні корективи в процеси самоідентифікації (переформатування ідентичностей) та творення політичної нації; б) у зовнішньополітичному вимірі – в уявленні про місце України у світі як суб'єкта міжнародних відносин [12, с. 29].

Революція Гідності продемонструвала, що за роки незалежності в Україні сформувалось нове пострадянське покоління, яке тяжіє до ліберально-демократичних цінностей. В. Кривошеїн указує на зростання за період 2012–2014 рр. важливості цінностей, пов'язаних із демократичним контролем над рішеннями влади, свободою слова, підприємницькою ініціативою, соціальною рівністю, інтелектуальним розвитком [13, с. 47].

Можна стверджувати, що в цей період для політичної еліти з'явилась можливість визначити обриси української стратегічної культури на основі трансформованої національної ідеї та оновленої системи цінностей, а також сформулювати стратегію подальшого суспільного розвитку. Втім після Революції Гідності владна еліта так і не спромоглася чітко сформулювати національну ідею та визначити стратегію суспільного розвитку.

В. Кривошеїн, характеризуючи владну політичну еліту України, називає такі її основні негативні риси: 1) *дихотомічність*, що виявляється в поділі всього політичного поля на своїх прихильників і супротивників; 2) *конфронтаційність*, що виключає компроміси; 3) *суперечність* між належним і суцільним, що виявляється у зовнішній декларативності національних інтересів і практичній роботі стосовно розв'язання особистих меркантильних проблем; 4) *клієнтелізм*, коли система відносин у владних структурах будується на основі особистої відданості; 5) *міфотворчість*, коли та або інша панівна еліта створює черговий міф для народних мас [13, с. 52]. Безвідповідальна поведінка держав-

них еліт і взагалі переважної більшості державних службовців спричиняє масштабну недовіру громадян та призводить до делегітимізації держави як інституції.

Таким чином, на нинішньому етапі розвитку Української держави можна стверджувати, що саме вузький елітарний прошарок, який має можливість формувати стратегію розвитку держави, є основним гальмом для розбудови української стратегічної культури. А це ставить під загрозу належне функціонування системи національної безпеки держави.

Висновки та рекомендації

Історико-культурні та геополітичні умови формування коду української національної ідентичності знайшли своє відображення в українській стратегічній культурі. Історична боротьба проти неволі значно послабила тяжіння української нації до демократизму, але посилила *індивідуалізм*, характерний українському народові, ядром якого є принцип свободи індивіда, що реалізується в усіх сферах життя. Спротив насильству над нацією та обмеженню можливостей самореалізації призвели до *негативізму* – негативного ставлення до владних структур, що виявляється у низькому рівні політичної участі. Українська стратегічна культура зберігає риси *пасивності* та *інтровертизму*. У сучасних умовах такі риси негативно впливають на

розбудову державності та розвиток євроатлантичного вектора зовнішньої політики України.

Події 2013–2014 рр. зіграли роль «травматичного стратегічного шоку» для української нації та стали поштовхом до активізації процесу національно-культурного відродження й переосмислення української національної ідентичності, ціннісними метаморфозами із помітним зростанням важливості патріотизму. Революція Гідності, таким чином, започаткувала процес подолання негативних рис, притаманних українському суспільству.

У складних геополітичних умовах, у яких зараз перебуває Україна, ефективне функціонування владної еліти, за якою стоїть можливість обрання того чи іншого шляху розвитку держави, набуває особливо важливого значення. Багатовікова відсутність власної державності вплинула на схильність української політичної еліти до *приспосовницьких* стратегій зовнішньої політики, при цьому зберігаються риси *бюрократизму* у внутрішній політиці.

Стратегічну культуру України, зрештою, можна охарактеризувати як *неконсолідовану*, оскільки український політичний істеблішмент не акумулює та не артикулює громадську думку стосовно питань національної безпеки. Реалії сьогодення вимагають від української владної еліти розробки послідовного курсу формування та зміцнення стратегічної культури.

Список використаних джерел

1. Snyder J. L. The Soviet strategic culture: Implications for limited nuclear operations : a Project Air Force report prepared for the United States Air Force ([Report] – Rand Corporation ; R-2154-AF). 1977. URL: <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf> (дата звернення: 15.01.2021).
2. Gray C. Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back. *Review of International Studies*. 1999. Vol. 25. No. 1. Pp. 49–69.
3. Lantis J. S. Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism. *Comparative Strategic Cultures Curriculum Project*. 2006. 31 p.
4. Johnston A. I. Thinking about Strategic Culture. *International Security*. 1995. Vol. 19. No. 4. Pp. 32–64.
5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М., 2015. 571 с.
6. Гантінгтон С. Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір : виступ на круглому столі в НІСД (Київ, 18 жовт. 1999 р.). URL: http://www.uis.kiev.ua/strategy/hunt_world.html (дата звернення: 01.02.2020).
7. Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення : монографія / авт. кол.: В. М. Князев, Ю. В. Бакаєв, Т. Е. Василевська ; за заг. ред. В. М. Князева. Київ : НАДУ, 2010. 220 с.
8. Донченко О. А., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія. Київ : Либідь, 2001. 334 с.

9. Поліщук І. О. Політична культура постсоціалістичних України та Польщі: особливості трансформацій. *Вісник Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 3. С. 135–144.
10. Кульчицький О. Риси характерології українського народу. *Енциклопедія українознавства*. Мюнхен ; Нью-Йорк. 1949. Т. I. Кн. 2. С. 708–718.
11. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза. *Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості*: тези доповідей та матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 18–25 черв. 1994 р.). Київ, 1994. С. 7–11.
12. Киридон А. М. Євромайдан / Революція Гідності: причини, характер, основні етапи. *Історична пам'ять*. 2015. Вип. 3. С. 17–32.
13. Кривошеїн В. В. Вплив «революції гідності» на політичну та правову культуру українського суспільства. *Вісник Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 2. С. 37–58.

References

1. Snyder J. L. (1977). *The Soviet strategic culture: Implications for limited nuclear operations: a Project Air Force report prepared for the United States Air Force* ([Report] – Rand Corporation ; R-2154-AF). <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf> [in English].
2. Gray, C. (1999). Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back. *Review of International Studies*, 25(1), 49–69 [in English].
3. Lantis, J. S. (2006). Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism. *Comparative Strategic Cultures Curriculum Project*, 31 p. [in English].
4. Johnston, A. I. (1995). Thinking about Strategic Culture. *International Security*, 19(4), 32–64 [in English].
5. Huntington, S. (2015). *The Clash of Civilizations*. Moscow: AST [in Russian].
6. Huntington, S. (1999, October 18). *The new world order in the XXI century: trends and the European dimension* [S. Huntington's speech at the round table in NISS]. XYZ: Network Project Magazine. http://www.uis.kiev.ua/strategy/hunt_world.html [in Ukrainian].
7. Kniazev, V. M., Bakaiev, Yu. V., & Vasylevska, T. E. (2010). *Traditions of democratic governance in the history of Ukrainian statehood*. (V. M. Kniazev, Ed.). Kyiv: NAPA, 220 p. [in Ukrainian].
8. Donchenko, O. A., & Romanenko, Yu. V. (2001). *Social life archetypes and politics (Deep regulations of psychopolitical everyday life)*. Kyiv: Lybid, 334 p. [in Ukrainian].
9. Polishchuk, I. O. (2014). The political culture of post-socialist Poland and Ukraine: peculiarities of transformations. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna academia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho"*, 3, 135–144 [in Ukrainian].
10. Kulchytskyi, O. (1949). Features of characterology of the Ukrainian people. In *Encyclopedia of Ukrainian Studies*. Munich ; NY, Vol. I, Book 2, 708–718 [in Ukrainian].
11. Kyrychuk, O. V. (1994, June 18–25). Mentality: essence, functions, genesis. *Mentalnist. Dukhovnist. Samorozvytok osobystosti: tezy dopovidei ta materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv, pp. 7–11 [in Ukrainian].
12. Kyrydon, A. M. (2015). Euromaidan / Revolution of dignity: reasons, character, main stages. *Istorychna pamiat*, Issue 33, pp. 17–32 [in Ukrainian].
13. Kryvoshein, V. V. (2016). The impact of the «revolution of dignity» on the political and legal culture of the Ukrainian society. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna academia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho"*, 2, 37–58 [in Ukrainian].